

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Αρ. 48 (2025)

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Σαντάλ Μουφ, 2024. Προς μια πράσινη
δημοκρατική επανάσταση: Ο αριστερός λαϊκισμός
και η δύναμη των συναισθημάτων

Ορέστης Χατζηγιαννάκης, Υποψήφιος Διδάκτορας
Πολιτικής Επιστήμης, Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Copyright © 2025

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Χατζηγιαννάκης Ο. (2025). Σαντάλ Μουφ, 2024. Προς μια πράσινη δημοκρατική επανάσταση: Ο αριστερός λαϊκισμός και η δύναμη των συναισθημάτων. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, (48), 171-174. ανακτήθηκε από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/hpsa/article/view/40617>

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Greek Political Science Review

Άρης Αλεξόπουλος

Η δομή των μεταρρυθμιστικών νόμων και το έλλειμμα υλοποίησης στην Τρίτη Ελληνική Δημοκρατία

Μιχάλης Μπαρτσιδης

Διαγενεακές διαφορές και αινίγματα για την πολιτική

Μαρία Κλη

Ψυχικές, Περιβαλλοντικές και Κοινωνικές Οικολογίες: Πνευματικότητα και το Μοντέλο των Ευτοπικών Οικοκοινοτήτων

Ιωάννης Σ. Σκλαβούνος

Άρθρωση συμφερόντων, κοινωνικό κεφάλαιο, λαϊκισμός: μερικές παρατηρήσεις για την ελληνική κοινωνία πολιτών και την οργάνωση της συλλογικής δράσης κατά τη διάρκεια της κρίσης χρέους

Γιώργος Μακρής

Όψεις οικονομικής ψήφου στην Ελλάδα την περίοδο της οικονομικής κρίσης (2012-2015)

Κωνσταντίνος Κόντης

Το μύθευμα της ατομικής ευθύνης και η νεοσυντηρητική/νεοφιλελεύθερη χρήση του

Βιβλιοκριτικές-Βιβλιοπαρουσιάσεις

Σαντάλ Μουφ, 2024

Προς μια πράσινη δημοκρατική
επανάσταση: Ο αριστερός λαϊκισμός
και η δύναμη των συναισθημάτων

μτφρ. Αντώνης Γαλανόπουλος
Αθήνα: Εκκρεμές

Ορέστης Χατζηγιαννάκης

Υποψήφιος Διδάκτορας Πολιτικής Επιστήμης, Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Το βιβλίο της Σαντάλ Μουφ, το οποίο εκδόθηκε πρόσφατα στα ελληνικά σε μετάφραση του Αντώνη Γαλανόπουλου (εκδ. Εκκρεμές), θα μπορούσε μόνο από τον τίτλο του να θεωρηθεί ως ένα νέο πολιτικό μανιφέστο. Είναι γνωστό άλλωστε πως η συγγραφέας ήταν και είναι διαχρονικά παρούσα στους κοινωνικούς αγώνες, όχι μόνο ως ακαδημαϊκός, αλλά και ως φεμινίστρια και ακτιβίστρια. Ωστόσο, η στιβαρή αναλυτική, θεωρητική και φιλοσοφική του πλαισίωση, αφενός, το κατατάσσει ως ένα δοκίμιο πολιτικής θεωρίας και, αφετέρου, αναδεικνύει τη συνέχιση του συγγραφικού νήματος που ξεκίνησε ήδη από το 1985 με το έργο –σημείο αναφοράς– *Ηγεμονία και Σοσιαλιστική Στρατηγική*, που έγραψε με τον Ερνέστο Λακλάου (στα ελληνικά, από εκδ. Επέκεινα).

Η Μουφ στο βιβλίο αυτό επιχειρεί ένα συνεχές μπρος-πίσω στις βασικές θεωρητικές συνεισφορές του έργου της, διαβλέποντας την κοινωνική κατάσταση στη μετα-πανδημική εποχή, όταν ολόκληρος ο πλανήτης καλείται να αντιμετωπίσει τα απόνερα της Covid-19 και την κατεπείγουσα πρόκληση της κλιματικής κρίσης. Ανέκαθεν, βέβαια, η Μουφ είχε τη διορατικότητα να διακρίνει την πορεία του κοινωνικού γίγνεσθαι. Αυτό φάνηκε και από το βιβλίο της *Επί του Πολιτικού* (εκδ. Εκκρεμές), στο οποίο η ανάλυσή της για τη μεταπολιτική και τη συναίνεση των κεντροδεξιών και κεντροαριστερών κομμάτων γύρω από την ανυπαρξία εναλλακτικής στον νεοφιλελευθερισμό λειτούργησε εν είδει προοικονομίας στα πολιτικά γεγονότα της τελευταίας δεκαπενταετίας. Στο βιβλίο αυτό η συγγραφέας φαίνεται να προχωρά τη σκέψη της ακόμα παραπέρα, οικοδομώντας ένα νέο «ηγεμονικό σημαίνον» γύρω από την πράσινη δημοκρατική επανάσταση.

Το πρώτο κεφάλαιο ξεκινά από την ανάλυση της πρωτόγνωρης αυταρχικής μορφής του νεοφιλελευθερισμού την περίοδο της πανδημίας. Αυτή η μορφή του «μετα-νεοφιλελευθερισμού» δημιουργήθηκε ως απόρροια της προηγούμενης αδυναμίας της αριστερής λαϊκιστικής στρατηγικής να συντονιστεί με τη λαϊκιστική της «στιγμή», καθώς και από την υψηλού επιπέδου κρατική παρέμβαση των κυβερνήσεων, ώστε να αντιμετωπιστούν οι επιπτώσεις από την Covid-19. Η υγειονομική κρίση δημιούργησε ευνοϊκές συνθήκες για την άνοδο ενός κρατικού τεχνο-αυταρχισμού, όπου οι πολίτες υπό το αίσθημα της ανασφάλειας ήταν διατεθειμένοι να υποστούν έναν ψηφιακό κοινωνικό έλεγχο. Ένας έλεγχος, ο οποίος στο παρελθόν και υπό «φυσιολογικές» συνθήκες θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο να επιβληθεί. Η νέα ψηφιακή μεταπολιτική, όμως, αποτελεί κίνδυνο για τους δημοκρατικούς θεσμούς στη μετα-πανδημική περίοδο.

Η δυναμική των συναισθημάτων, ειδικά αυτών που σχετίζονται με αιτήματα για ασφάλεια και προστασία, αναλύεται στο δεύτερο κεφάλαιο. Τα συναισθήματα και τα πάθη, για τη Μουφ, διαδραματίζουν έναν κρίσιμο ρόλο στη διασφάλιση της δημοκρατίας. Η αριστερά όμως, όπως υποστηρίζεται στο βιβλίο, αδυνατεί

να κατανοήσει τα πάθη και τα συναισθήματα των πολιτών και αναλώνεται σε μια ρασιοναλιστική θεώρηση του πολιτικού, αφήνοντας στην ακροδεξιά και τις νεοφιλελεύθερες ελίτ ελεύθερο το πεδίο δράσης. Προσφέροντάς τους, δηλαδή, ευκαιρίες να εκμεταλλεύονται την ανασφάλεια και την ευαλωτότητα των πολιτών. Σε αντίθεση με τη ρασιοναλιστική άποψη ότι η προάσπιση των δημοκρατικών θεσμών είναι επακόλουθη της απώθησης των παθών και των συναισθημάτων από την πολιτική σφαίρα, η συγγραφέας θεωρεί ότι η *αγωνιστική* (και όχι ανταγωνιστική) έκφραση διαφωνίας μπορεί να δώσει μία δημοκρατική διέξοδο έκφρασης των συναισθημάτων.

Στη συνέχεια, στο τρίτο κεφάλαιο του βιβλίου αναλύεται ο τρόπος με τον οποίο τα πάθη εμπλέκονται στο πολιτικό πεδίο και διαμορφώνουν την ταύτιση. Αυτή η συναισθηματική διάσταση της ταύτισης, η οποία αποκαλείται από τον Φρόντ λιβιδινική επένδυση, αποτελεί, μαζί με την διάσταση του λόγου (*discourse*), τις κρίσιμες παραμέτρους για την κατασκευή των πολιτικών ταυτοτήτων. Η εν λόγω διάσταση, αφενός, η ψυχαναλυτική και αφετέρου η θεωρία του λόγου, σύμφωνα με τον Γιάννη Σταυρακάκη, είναι η κατάλληλη για την κατανόηση του «τι κάνει τους ανθρώπους να ταυτίζονται συλλογικά» (σελ. 64). Και εδώ εισέρχεται στη συζήτηση ο προβληματισμός για την ευχέρεια της ακροδεξιάς να ταυτίζεται με τα συναισθήματα της μνησικακίας και του θυμού των πολιτών. Αυτά τα έντονα συναισθήματα, που ενυπάρχουν στην κοινωνία, χρησιμοποιούνται ωφελμιστικά από την ακροδεξιά, ενώ, αντίθετα, η αριστερά είτε τα αγνοεί είτε τα καταδικάζει. Σε αυτό το σημείο, η Μουφ επαναφέρει την ευθύνη της ίδιας της αριστεράς, χρησιμοποιώντας τη μελέτη για τον σοσιαλισμό του Εμίλ Ντιρκέμ, ο οποίος «προσδιόρισε τον μηχανισμό που οδηγεί από τον θυμό στην ελπίδα ως την αφετηρία του σοσιαλιστικού κινήματος στην αυγή της βιομηχανικής επανάστασης» (σελ. 72). Επί της ουσίας στο βιβλίο της, η Σαντάλ Μουφ χρησιμοποιεί ένα δίπολο αλληλεξάρτησης μεταξύ αποστειρωμένου θεωρητικού προγραμματικού λόγου και συναισθήματος, σκέψης και πάθους, χωρίς να διαχωρίζει το ένα από το άλλο. Η χρήση αυτή έχει ως σκοπό να συναρθρωθούν τα κοινωνικά αιτήματα για μία επιτυχημένη απάντηση στη δεξιά λαϊκιστική επίθεση.

Λαμβάνοντας υπόψιν το προαναφερθέν θεωρητικό «μπρος-πίσω», στο τέταρτο κεφάλαιο του βιβλίου, η συγγραφέας βασίζεται στο υπόβαθρο του βιβλίου *Ηγεμονία και Σοσιαλιστική Στρατηγική* ώστε να αναδείξει το ηγεμονικό σχέδιο βάσει του οποίου θα λάβει χώρα η πράσινη μετάβαση. Με τη συνειδητοποίηση της σπουδαιότητας της πράσινης επανάστασης, το όραμα της ριζοσπαστικής δημοκρατίας αποκτά πλέον στρατηγικό περιεχόμενο και υλικότητα, καθώς η συνάρθρωση των διαφορετικών αιτημάτων επαναδιατυπώνεται γύρω από την οικολογική κρίση σε μια περίοδο έκτακτης ανάγκης, όπου οι πολύπλευρες

επιπτώσεις της θα γίνονται ολοένα και πιο αισθητές στις πιο ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Έτσι, το Προς μια πράσινη δημοκρατική επανάσταση ουσιαστικά μας εντάσσει στο αγωνιστικό πεδίο των επόμενων δεκαετιών και προσφέρει έναν οδικό χάρτη για την διαμόρφωση μιας πράσινης δημοκρατικής ηγεμονίας.

Παρότι στο συγκεκριμένο βιβλίο, σε αντίθεση με τα δύο προηγούμενα, η Μουφ δεν αναφέρεται στο ελληνικό πλαίσιο, η ανάλυσή της είναι καίρια για την ελληνική περίπτωση. Τα αρνητικά συναισθήματα των πολιτών στη χώρα μας, ειδικά ο θυμός και η απογοήτευση, έχουν αυξηθεί κατά πολύ τα τελευταία χρόνια και ως επί το πλείστον καρπώνονται εκλογικά από τη νεοφιλελεύθερη δεξιά και την ακροδεξιά. Ενώ, στον αντίποδα, είναι πρόδηλο πως η αριστερά αδυνατεί να κατανοήσει τις συναισθηματικές ανησυχίες των πολιτών, να ταυτιστεί μαζί τους και, ως εκ τούτου, να τους κινητοποιήσει. Αυτό το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο εξελίσσεται την ίδια στιγμή που η κλιματική κρίση και τα ακραία καιρικά φαινόμενα πλήττουν ολοένα και περισσότερο και συχνότερα τη μεγάλη πλειοψηφία της ελληνικής κοινωνίας.

Το βιβλίο της Μουφ, εν κατακλείδι, είναι εξαιρετικά επίκαιρο και αξίζει να διαβαστεί (ανεξάρτητα από το αν συμφωνεί ή διαφωνεί κανείς/καμία με το πρόταγμα του αριστερού λαϊκισμού που θέτει στο επίκεντρο η συγγραφέας), καθώς αποτελεί μία ύστατη προσπάθεια να ταρακουνήσει την κοινωνία για την ανάγκη αντιμετώπισης της κλιματικής κρίσης και προσφέρει τη μέθοδο για να πραγματοποιηθεί με έναν δημοκρατικό, επαναστατικό τρόπο.